

Тема сексу нас цікавить. Секс — це джерело нашої найсильнішої насолоди, а водночас і страждань, значною мірою пов'язаних з існуванням споконвічного протиріччя між еволюційними ролями жінок і чоловіків.

Ця книга пропонує читачам дещо спекулятивний погляд на те, як людська сексуальність стала такою, якою є нині. Більшість із нас не усвідомлюють, наскільки незвичними є сексуальні практики людини порівняно зі статевою поведінкою інших тварин. Вчені дійшли висновку, що статеve життя навіть найближчих мавпоподібних предків людини значно відрізнялося від нашого теперішнього. Аби зробити нас іншими, мабуть, на наших предків діяли особливі еволюційні сили. Що ж це були за сили і що є настільки дивним в нашій «інакшості»?

Зрозуміти, як розвивалася наша сексуальність, не лише захоплює саме по собі, а й важливо для пояснення інших рис, властивих людині. До її особливостей належать наша культура, мова, стосунки між батьками й дітьми та здатність використовувати складні інструменти. Хоча палеонтологи зазвичай пояснюють еволюцію цих особливостей людини її великим мозком та прямоходінням, я стверджую, що настільки ж важливою була наша дивна сексуальність.

До незвичайних аспектів людської сексуальності, які я обговорюю, належать жіноча менопауза, роль чоловіків у суспільстві, секс

наодинці, часто заради задоволення, а не задля продовження роду, збільшення жіночих грудей ще до періоду лактації. Пересічній людині всі ці особливості здаються природними і не потребують пояснення. Але якщо замислитись, їх напрочуд важко пояснити. Я також хочу обговорити, які функції виконують чоловічі пеніси і чому грудним вигодовуванням дітей займаються жінки, а не чоловіки. Відповіді на ці два запитання здаються абсолютно очевидними. Проте навіть у них приховані загадкові невіршені проблеми.

Ця книга не збагатить вас знаннями про нові позиції для отримання задоволення від статевого акту або зменшення дискомфорту від менструальних болів чи менопаузи. Вона не позбавить вас страждання від відкриття, що ваше подружжя завело роман на стороні, нехтує спільною дитиною або вами на користь вашої дитини. Натомість ця книга допоможе вам зрозуміти причини як певних відчуттів свого тіла, так і особливостей поведінки вашої коханої людини. Можливо, розуміння того, чому ви тяжієте до певної саморуйнівної сексуальної поведінки, допоможе вам віддалитися від інстинктів і керувати ними у більш свідомий спосіб.

Попередні версії деяких розділів цієї книги були опубліковані як статті в журналах *Discover* і *Natural History*. Я щиро вдячний багатьом колегам-вченим за обговорення та коментарі, Роджеру Шорту (Roger Short) і Ненсі Вейн (Nancy Wayne) за ретельний аналіз усього рукопису, Елен Модецькі (Ellen Modecki) за ілюстрації та Джону Брокману (John Brockman) за пропозицію написати цю книгу.

РОЗДІЛ 1

Тварина з найдавнішим статевим життям

Якби ваш собака мав такий мозок, як ви, й умів розмовляти, і ви його запитали, що він думає про ваше сексуальне життя, то його відповідь вас би здивувала. Вона була б приблизно такою.

Ці огидні люди займаються сексом у будь-який день місяця! Барбара пропонує секс, навіть коли чудово знає, що не фертильна, наприклад одразу після менструації. Джон постійно прагне сексу, не переймаючись тим, чи завершаться його зусилля створенням дитини. А найогидніше те, що Барбара та Джон продовжували займатися сексом навіть під час її вагітності! Це нічим не краще за випадки, коли в них гостювали батьки Джона і, як я чув, теж займалися сексом, хоча мати Джона вже багато років тому увійшла в той період, який люди називають менопаузою. Тож вона більше не може мати дітей, але все ще хоче сексу, і батько Джона робить їй таку ласку. Яка марна трата зусиль! Але найдивніша річ — Барбара і Джон та його батьки зачиняють двері спальні й займаються сексом наодинці, замість робити це перед друзями, як кожний поважний пес!

Щоб зрозуміти, чому ваш собака так вважає, вам варто звільнитися від людського уявлення про сутність нормальної сексуальної поведінки. Сьогодні паплюжити тих, хто не відповідає нашим власним стандартам, вважається обмеженим і підлим упередженням. Кожна така форма обмеженості асоціюється з мерзотним «измом» — наприклад, расизмом, сексизмом, європоцентризмом і фалоцентризмом. До цього переліку сучасних гріхів «изму» захисники прав тварин тепер додають гріх видизму (*species-ism* від *species* — вид). Наші стандарти сексуальної поведінки особливо перекручені, видоспецифічні та людиноцентричні, оскільки людська сексуальність абсолютно ненормальна за стандартами тридцяти мільйонів інших видів тварин, які населяють світ. Вона також ненормальна за мірками мільйонів видів рослин, грибів і мікробів, але я проігнорую цю ширшу категорію, оскільки досі не подолав власного зооцентризму. Ця книга обмежується вивченням еволюції сексуальності людини методом порівняння зі статевою поведінкою інших видів тварин.

Спершу розглянемо нормальну сексуальність за стандартами приблизно 4300 видів наявних у світі ссавців, одним із яких є людина. Більшість ссавців не утворюють нуклеарної сім'ї, яка складається з пари — дорослого самця та дорослої самки, які спільно піклуються про своє потомство. Натомість у багатьох видів ссавців як дорослі самці, так і дорослі самки живуть поодиноці, принаймні під час сезону розмноження, і зустрічаються лише для копуляції. Отже, самці не виявляють батьківського піклування; їхня сперма є єдиним внеском у потомство і тимчасову партнерку. Навіть більшість соціальних видів ссавців, таких як леви, вовки, шимпанзе та багато копитних ссавців, не утворюють пари самець/самка у складі стада/прайда/зграї/групи. У такому стаді/прайді/тощо жоден дорослий самець не виявляє ознак визнання певних дитинчат своїм потомством, надаючи їм переваги перед іншими дитинчатами у стаді. Лише протягом останніх кількох років учені, які вивчають левів, вовків і шимпанзе, за допомогою ана-

лізу ДНК отримали можливість з'ясувати, від якого самця народилось яке дитинча. Проте з усіх узагальнень бувають винятки. До цих нечисленних винятків щодо дорослих самців, які піклуються про своє потомство, належать полігінічні самці зебр і горил з гаремами самок; самці гібонів, які утворюють пари з самками; поліандричний вид тармарина буроноголового, у якого одна доросла самка утримує в гаремі двох дорослих самців.

Статеві акти у соціальних ссавців зазвичай здійснюються публічно, на очах у інших членів зграї. Наприклад, самка берберійської макаки під час тічки копулює з кожним дорослим самцем зі своєї групи й не докладає жодних зусиль, аби приховати акти копуляції від інших самців. Найкраще задокументований виняток із цієї моделі публічного сексу — це групи шимпанзе, в яких дорослий самець і самка в еструсі можуть усамітнитися на кілька днів; спостерігачі називають це «дружбою-паруванням або консортством» (*consortship*). Але самка шимпанзе, яка має приватні статеві стосунки з партнером-консортом, також може публічно копулювати з іншими дорослими самцями шимпанзе протягом того самого циклу тічки.

Дорослі самки більшості видів ссавців використовують різні засоби для показної реклами короткої фази свого репродуктивного циклу, під час якої вони мають овуляцію і здатні до запліднення. Реклама буває візуальною (наприклад, ділянка навколо піхви стає яскраво-червоною), нюховою (через поширення особливих запахів), слуховою (утворення певних звуків) або поведінковою (пригинання перед дорослим самцем і демонстрація піхви). Самки домагаються сексу виключно під час фертильної фази, в інші дні циклу вони статеві непривабливі або малопривабливі для самців, оскільки їм бракує збудливих сигналів, і відхиляють залицяння будь-якого самця, який проявляє зацікавлення. Таким чином, статеві стосунки відбуваються зовсім не для розваги і рідко не пов'язані зі своєю головною функцією — заплідненням. З цього

узагальнення також є винятки: у кількох видів, включно з бонобо (карликовими шимпанзе) і дельфінами, секс явно відокремлений від розмноження.

Наявність менопаузи як регулярного явища в більшості популяцій диких ссавців вивчена недостатньо. Під менопаузою мається на увазі повне припинення фертильності протягом проміжку часу, який є набагато коротшим, ніж попередній період фертильності, й за яким настає безплідна фаза життя значної тривалості. Натомість дикі ссавці зберігають фертильність до смерті або демонструють її поступове зниження в процесі старіння.

Тепер порівняйте щойно сказане мною про нормальну сексуальність ссавців із сексуальністю людини. Серед характерних людських рис, які ми сприймаємо як належні, є такі.

1. Стосунки переважної частини чоловіків і жінок у більшості людських суспільств набувають форми довготривалих парних зв'язків («шлюбу», який інші члени суспільства визнають контрактом, що передбачає взаємні зобов'язання). Пара регулярно займається сексом, найчастіше або виключно одне з одним.
2. Шлюб є не лише союзом для статевих стосунків, а й партнерством для спільного виховання дітей. Зокрема, батьківське піклування зазвичай здійснюють як жінки, так і чоловіки.
3. Попри створення пари (іноді гарему), чоловік і дружина (або дружини) не живуть (як гібони) ізольовано на окремій території, яку потрібно захищати від інших пар, а перебувають натомість у суспільстві інших пар, з якими економічно співпрацюють і поділяють спільну територію.

4. Шлюбні партнери зазвичай займаються сексом наодинці, для них неприпустима присутність при цьому інших людей.
5. Людська овуляція приховується, а не рекламується. Тобто короткий період фертильності жінки під час овуляції важко виявити як її потенційним статевим партнерам, так і нерідко їй самій. Сексуальна сприйнятливості жінки виходить за межі періоду фертильності й охоплює більшу частину менструального циклу, якщо не весь загалом. Отже, більшість копуляцій у людини відбувається в період, непридатний для зачаття. Тобто людський секс здебільшого призначений для розваги, а не для запліднення.
6. У всіх жінок у віці сорока-п'ятдесяти років настає менопауза, тобто повне припинення фертильності. У чоловіків менопауза не настає: хоча в окремих осіб проблеми з фертильністю можуть виникнути в будь-якому віці, вікового безпліддя чи загального припинення фертильності немає.

Поняття норми передбачає можливість її порушення: щось називають «нормою» лише тому, що воно спостерігається частіше, ніж протилежне явище («порушення норми»). Це твердження справедливе як для сексуальних норм людини, так і для інших норм. Читачі, напевно, згадали про винятки з уявних узагальнень, які я описував на попередніх сторінках; утім, узагальнення мають право на існування попри наявність винятків. Наприклад, навіть у суспільствах, в яких за законом або традиціями визнана моногамія, є багато позашлюбних і дошлюбних статевих стосунків, а також багато епізодів сексу поза межами довготривалих парних зв'язків. Люди займаються сексом з партнерами на одну ніч. З іншого боку, статеві зв'язки більшості людей тривають багато років або десятиліть поспіль, на відміну від тигрів та орангутангів, які обмежуються короткотривалими статеви-

ми стосунками. Генетичні тести на батьківство, розроблені протягом останнього півстоліття, показали, що більшість американських, британських та італійських немовлят справді зачаті від чоловіка (або постійного бойфренда) матері дитини.

Читачів також може роздратувати твердження про моногамність людського суспільства. Термін «гарем», який зоологи застосовують до зебр і горил, походить від арабського слова, що означає жіночу частину помешкання багатоженців. Так, багато людей практикують послідовну моногамію. Так, полігінія (тривалий одночасний союз між одним чоловіком і багатьма дружинами) є донині законною в деяких країнах, а поліандрія (тривалий одночасний союз між однією жінкою та кількома чоловіками) — законною в кількох спільнотах. Насправді до появи державних інституцій полігінія була усталена в переважній більшості традиційних людських суспільств. Проте навіть у суспільствах з офіційно прийнятою полігінією більшість чоловіків мають тільки одну дружину, і лише по-справжньому заможні чоловіки можуть собі дозволити утримувати кількох дружин одночасно. Великі гареми, які спадають на думку, коли чуєш слово *полігамія*, як от гареми арабської та індійської знаті недавніх часів, можливі лише в суспільствах з жорстким державним контролем, які виникли на пізніх етапах еволюції людини і в яких кільком чоловікам було дозволено зосереджувати велике багатство у своїх руках. Звідси випливає узагальнення: більша частина дорослих людей у більшості суспільств у будь-який момент залучені до довготривалих парних зв'язків, які часто є моногамними як на практиці, так і юридично.

Ще однією причиною для роздратування міг би стати мій опис людського шлюбу як партнерства для спільного піклування про дітей. Більшість дітей отримують більше батьківської турботи від матері, ніж від батька. У деяких сучасних суспільствах неодружені матері складають значну частку дорослого населення, хоч у традиційних суспільствах незаміжнім матерям набагато важче успішно виховувати

дітей. Але це узагальнення, знову ж таки, є справедливим: більшість дітей у людському суспільстві отримують певне піклування з боку батька у формі догляду, навчання, захисту та забезпечення їжею, житлом і грошима.

Усі ці особливості людської сексуальності — тривале статеве партнерство, спільне батьківство, життя в оточенні інших шлюбних пар, усамітнений секс, прихована овуляція, жіноча схильність до сексу майже в будь-який період циклу, секс заради розваги та менопауза у жінок — разом становлять те, що ми, люди, вважаємо нормою. Інформація про статеві звички морських слонів, сумчастих мишей чи орангутангів, чие статеве життя дуже відрізняється від нашого, нас бентежить, смішить або викликає огиду. Їхнє життя здається нам дивним. Але це — прояв видизму. За стандартами поведінки 4300 інших видів ссавців, які живуть у світі, ба навіть за стандартами наших найближчих родичів, людоподібних мавп (шимпанзе, бонобо, горил і орангутангів), дивакуваті саме ми.

Проте я гірше, ніж просто зооцентрист. Я потрапляю в іще вужчу пастку ссавцентризму (автор має на увазі погляд на світ з позицій ссавців, — *прим. пер.*). Чи можна вважати нас нормальними, якщо судити за стандартами тварин, які не належать до ссавців? У цих тварин виявляють значно ширший спектр статевих і соціальних систем, ніж у ссавців. Тоді як про дитинчат більшості видів ссавців піклується матір, а не батько, у деяких видів птахів, жаб і риб саме батько є єдиним піклувальником про потомство. У деяких видів глибоководних риб самець — це паразитичний придаток, зрощений з тілом самки; у деяких видів павуків і богомолів самка з'їдає самця одразу після спарування. Тоді як у людини та більшості інших видів ссавців розмноження має регулярний характер, лосось, восьминоги й багато інших видів тварин практикують так зване семельпарне розмноження (або розмноження за типом великого вибуху), тобто здійснюють єдину спробу репродукції з подальшою запрограмованою смертю. Система

спаровування деяких видів птахів, жаб, риб і комах (а також деяких кажанів і антилоп) нагадує клуб для самотніх: на традиційному місці, яке називається «лек», збирається багато самців, які змагаються за увагу самок, що його відвідують. Кожна з самок вибирає собі пару (часто їй подобається самець, обраний кількома іншими самками), копуає з ним та відправляється геть — народжувати і виховувати потомство без його допомоги.

Серед інших видів тварин можна виділити й такі, статеві звички яких в певних аспектах схожі на наші. Більшість європейських і північноамериканських видів птахів утворюють парні зв'язки, що тривають принаймні один сезон розмноження (а в деяких випадках — усе життя), а про потомство піклуються і батько, і мати. Хоча здебільшого такі види птахів відрізняються від нас тим, що кожна пара займає власну територію, переважна частка видів морських птахів ще більше нагадує нас тим, що в межах пташиної колонії сімейні пари перебувають в безпосередній близькості одна до одної. Проте всі ці види птахів відрізняються від нас тим, що у них рекламується овуляція, період сприйнятливості самок і статевий акт здебільшого обмежуються фертильним періодом, секс не відбувається для розваги, а економічна співпраця між парами незначна або відсутня. Бонобо (карликові шимпанзе) нагадують або наближаються до нас у багатьох із цих останніх аспектів: період статевої сприйнятливості самок зростає до кількох тижнів циклу еструсу, секс є переважно розважальним, між багатьма членами групи здійснюється певна економічна співпраця. Проте у бонобо немає наших шлюбних пар, добре прихованої овуляції, визнання спільних батьківських обов'язків та турботи про потомство. Більшість, якщо не всі з цих видів відрізняються від нас відсутністю чітко вираженої менопаузи у самок.

Тож навіть погляд на нас з позицій тварин, які не належать до класу ссавців, збігається з думкою нашого собаки: саме ми, люди, є дивними. Ми дивуємося начебто чудернацькій поведінці павичів і сумчастих мишей з семельпарним типом розмноження, але особливості статевої поведінки цих видів вкладаються в діапазон її різноманітності у тваринному світі, а наші, людські, є насправді найдивнішими. Зоологи-«видісти» висувують гіпотези про те, чому у молотоголового фруктового кажана розвинулася система спаровування лек, але пояснення потребує саме наша система парування. Чому ми набули таких відмінностей у процесі еволюції?

Це питання стає ще гострішим, якщо порівняти людину з її найближчими родичами серед ссавців — великими людиноподібними мавпами (відмінними від малих людиноподібних мавп, гібонів). Ми маємо найвищу спорідненість з африканським шимпанзе та бонобо, від яких відрізняємось приблизно на 1,6% ядерного генетичного матеріалу (ДНК), трохи меншу — з горилою (генетична відмінність на 2,3%) та орангутангом Південно-Східної Азії (відмінність на 3,6%). Наші предки відокремилися «лише» близько семи мільйонів років тому від предків шимпанзе та бонобо, дев'ять мільйонів років тому — від предків горил і чотирнадцять мільйонів років тому — від предків орангутангів.

Порівняно з індивідуальним людським життям це величезний проміжок часу, але лише мить на еволюційній шкалі. Життя існує на Землі понад три мільярди років, а різноманітність великих тварин зі складною будовою тіла виникла понад півмільярда років тому. За цей відносно короткий період, протягом якого наші предки і предки наших родичів — людиноподібних мавп — еволюціонували окремо, дивергенція людини відбувалася лише в кількох значущих аспектах, до того ж помірно, але деякі з цих незначних відмінностей, особливо вертикальне положення тіла та збільшення мозку, мали величезні наслідки для розвитку наших поведінкових відмінностей.